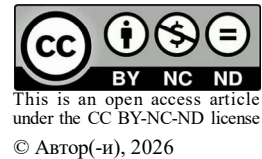

Юрій ДРАБЧУК

аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, м. Дрогобич, Україна
e-mail: yuriy.drabchuk@gmail.com

Висвітлення діяльності М. Грушевського на чолі Центральної Ради в сучасній українській історіографії

Анотація. Мета дослідження полягає у відтворенні сучасної рецепції діяльності М. Грушевського на чолі Центральної Ради. **Методологія дослідження** спирається на комплексне використання принципів історизму, об'єктивності і системності, а також загальнонаукових (узагальнення, порівняння, аналіз і синтез) і спеціально-історичних (порівняльний, генетичний, психологічний та типологічний) методів історіографічного дослідження. **Наукова новизна** статті полягає у дослідженні малознаної проблеми рецепції діяльності М. Грушевського як голови Центральної Ради в історіографії кінця ХХ – початку ХХІ ст. **Підсумовуючи** процес сучасного осмислення суспільно-політичної діяльності М. Грушевського в роки Української революції, відзначимо чималу інтенсивність історіографічного зацікавлення згаданою проблемою. У підсумку на сьогодні маємо доволі змістовні реконструкції проблем законодавчої праці голови Центральної Ради, його суспільно-політичної публіцистики, специфіки геополітичного моделювання історика, участі вченого у партійному будівництві, його дипломатичної вправності у взаєминах із імперським центром та ін. Ознакою доброї дисциплінарної «кондиції» суспільно-політичної грушевськіани є її спроби дедалі складніших в сюжетному плані портретів Грушевського-політика. Разом із тим, згадані історіографічні здобутки уможливають виявити перспективи подальшого осмислення феномену Грушевського-голови Центральної Ради. Так, бракує компаративних студій над державотворчими проектами голови Центральної Ради та його визначних співробітників по парламенту. На початковому етапі фактично перебуває й справа зі з'ясування особливостей рецепції спадщини Грушевського-політика. Заповнення цих та інших лаун дозволить нам підійти до реалізації запитаної громадськістю масштабної студії про національне служіння визначного вченого в часи Центральної Ради.

Ключові слова: М. Грушевський, Центральна Рада, політична діяльність, сучасна українська історіографія, рецепція.

Yurii DRABCHUK

Postgraduate Student of the World History and Special Historical Disciplines Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0001-4538>, e-mail: yuriy.drabchuk@gmail.com

THE OVERVIEW OF THE ACTIVITIES OF M. HRUSHEVSKY AS THE HEAD OF THE CENTRAL RADA IN MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

Abstract. The purpose of the study is to recreate the modern reception of the activities of M. Hrushevsky as head of the Central Rada. The research methodology is based on the complex use of the principles of historicism, objectivity and systematicity, as well as general scientific (generalization, comparison, analysis and synthesis) and special-historical (historical-comparative, historical-genetic, historical-psychological and historical-typological) methods of historiographical research. The scientific novelty of the article lies in the study of the little-known problem of the reception of the activities of M. Hrushevsky as head of the Central Rada in the historiography of the late 20th - early 21st centuries. Summing up the process of modern understanding of the socio-political activities of M. Hrushevsky during the years of the Ukrainian Revolution, we note the considerable intensity of historiographical interest in the mentioned problem. As a result, today we have quite meaningful reconstructions of the problems of the legislative work of the Chairman of the Central Rada, his socio-political journalism, the specifics of the historian's geopolitical modeling, the scientist's participation in party building, his diplomatic skills in relations with the imperial center, etc. A sign of the good disciplinary "condition" of the socio-political Hrushevsky studies is also the attempts to create increasingly complex portraits of Hrushevsky-politician. At the same time, the aforementioned historiographical achievements make it possible to identify prospects for further understanding of the phenomenon of Hrushevsky-Chairman of the Central Rada. Thus, there is a lack of comparative studies of the state-building projects of the Chairman of the Central Rada and his prominent parliamentary colleagues. The matter of clarifying the peculiarities of the reception of the legacy of Hrushevsky the politician is actually at the initial stage. Filling these and other gaps will allow us to approach the implementation of the large-scale study requested by the public about the national service of the prominent scientist during the time of the Central Rada.

Keywords: M. Hrushevsky, Central Rada, political activity, modern Ukrainian historiography, reception.

Постановка проблеми. Доба Центральної Ради (ЦР) – стрижнева в політичній біографії М. Грушевського. З огляду на це, багато її сюжетів були актуалізовані вже на зорі української незалежності, адже впадала у вічі подібність ситуації звільнення українців від імперських «обіймів» в 1917 та 1991 рр. Спочатку ці численні праці мали виразний публіцистично-популяризаторський характер і спиралися на потужну спадщину закордонного українознавства. Їхнім завданням було, за влучним спостереженням Р. Пирога, зняти комуністичну «анафему» як з імені М. Грушевського, так і з самої доби Української революції [1]. Відтак від початку 1990-х рр. було запущено процес опрацювання й актуалізації широкого кола джерел, які тривалий час зберігалися в спецхранах. Протягом наступних десятиліть ці документи дозволили значно нюансувати образ Грушевського-політика, а тим самим доповнити, скорегувати, а подекуди й спростувати спостереження діаспорних українознавців. У підсумку, на сьогодні маємо чимало спроб реконструкції проблеми «», що потребують історіографічного підсумування для визначення кола питань, що їх інтерпретація є консенсусною, та, особливо тих, щодо яких надалі ведуться дискусії. Таке узагальнення уможливить виявити перспективні напрямки сучасної суспільно-політичної грушевськiани.

Аналіз останніх досліджень. За солідарним визнанням сучасних українських історіографів, грушевськoзнавство є одним із найбільш динамічних напрямків нашої соціогуманітаристики останнього тридцятиліття [2-5]. Серед іншого, дещо на сьогодні написано й стосовно особливостей дослідження проблеми «Грушевський – голова ЦР». Її в стислих історіографічних оглядах до своїх розвідок торкалися дослідники суспільно-політичної праці М. Грушевського в роки Української революції Владислав Верстюк [6–7], Руслан Пиріг [8], Генадій Корольов [9–10], Віталій Тельвак [11–14] та ін. Втім їхній історіографічний аналіз, з огляду на прикладну роль, є надзвичайно стислим і має виразний бібліографічний характер, що унеможливлює простеження процесу прирощення джерельних знань та ускладнення історіографічного дискурсу. Цим і зумовлена актуальність обраної нами теми.

Мета статті – відтворити сучасну рецепцію діяльності М. Грушевського на чолі Центральної Ради.

Виклад основного матеріалу. Поштовхом до активного осмислення проблеми «Грушевський – голова ЦР» стало широке відзначення 125-ї річниці з дня народження голови ЦР та століття його переїзду до Галичини. Ці розвідки спиралися на здобутки інтенсивної археографічної праці перших років української незалежності. В них бачимо спроби як докладного з'ясування раніше не артикульованих сюжетів, так і панорамного погляду на діяльність М. Грушевського як провідника революційного українства.

Приклад першого типу розвідок міститься в матеріалах конференції «Михайло Грушевський і Західна Україна» [15]. Їх автори зосередилися осмисленні нормотворчої діяльності голови ЦР, зовнішньополітичних пріоритетів і геополітичних комбінацій М. Грушевського та сенсів його розлогої революційної публіцистики. Відзначимо, що згадані матеріали фактично вийшли у форматі тез, тому небагато могли дати посутнього для вивчення актуалізованих у них питань. Втім, саме в їхній актуалізації й полягала здебільшого вагомість цього та наступних грушевськoзнавчих форумів, проведених у першій половині 1990-х рр. Також згадаємо, що ознакою раннього етапу материкового грушевськoзнавства було побутування численних укорінених у публіцистиці першої половини ХХ ст. стереотипів стосовно Грушевського-політика. Приміром, згадаємо той факт, що автори згаданих дописів солідарно артикулювали поширену в закордонному українознавстві характеристику голови ЦР як «першого президента». Поряд із цим, деякі історіографи трансливали облюбовану консервативними діаспорними інтелектуалами тезу про ірраціональне бажання М. Грушевського укладати федеративні угоди з ліберальною Росією будь-якою ціною.

Подальше осмислення феномену Грушевського-політика стимулювало вшанування його чергового – 130-літнього ювілею, що передувало широкому відзначенню 80-ліття Української революції. Про тогоденну актуальність проблеми дослідження політичної біографії М. Грушевського періоду революції свідчить той факт, що на сторінках ювілейного 1996 р. числа «Українського історичного журналу» їй було відведено одразу декілька новаторських за постановкою проблеми й її джерельним забезпеченням публікацій. Так, провідний дослідник доби ЦР В. Верстюк запропонував першу цілісну реконструкцію діяльності голови парламенту у початковий період його функціонування. Спираючись на колекції ЦДАВОВ та численні опубліковані матеріали (а серед них щойно актуалізовані тоді С. Білоконем «Спомини» вченого), київський дослідник переконливо змалював зростання авторитету М. Грушевського серед революційного українства від моменту створення ЦР і до завершення роботи Всеукраїнського

національного конгресу. Також В. Верстюк довів провідну роль визначного історика в справі зміцнення інституційної суб'єктності українського парламенту й перетворення його на вправного модератора революційних процесів на Наддніпрянщині [16, с. 38]. Для доведення цієї тези сучасний історіограф згадав організацію головою ЦР велелюдних маніфестацій і зібрань, його освідмлюючу публіцистику, вмилу комунікацію з представниками Тимчасового уряду й ін. Ще одним важливим спостереженням В. Верстюка було трактування тогоденних автономістичних гасел М. Грушевського як першого кроку до проголошення незалежності.

Ознакою академізації вітчизняного грушевськознавства та його відходу від властивої першим рокам незалежності публіцистичної піднесеної емоційної риторики стало відноутування автором помилок у праці Грушевського-політика. Серед інших, дослідник уперше в історіографії вказує на поспішність переходу ЦР від представництва суто національного до крайового, що призвело до гальмування її діяльності з боку скептично налаштованих представників національних меншин. Щойно наведені спостереження стали аксіоматичними у подальшому грушевськознавстві й у працях самого В. Верстюка та його наступників лише набували змістовної доказовості й сюжетної різноманітності.

В тому ж числі «УІЖ» інший авторитетний дослідник Визвольних змагань В. Солдатенко здійснив першу масштабну реконструкцію внеску М. Грушевського в концепцію української революції за часів ЦР. Відкинувши діаспорні й деякі тогоденні спроби спрофанувати роль визначного історика в інституційному зміцненні українського руху, сучасний історіограф наголосив на важливості того, що саме він, а не хтось інший з тодішніх наддніпрянських лідерів, став біля керма відродженої державності. Відтак В. Солдатенко зосередився на революційній публіцистиці голови ЦР, аргументовано наголошуючи на її визначному освідмлюючому впливі на пробуджене українство. Київський учений підкреслив, що саме громадські виступи М. Грушевського поряд зі «Споминами» історика, містять ключові елементи ідейної бази українського руху, національного державотворення й відродження загалом. У підсумку ретельно проведеного історіографічного аналізу сучасний історіограф довів підставовість твердження, що саме голова ЦР став не тільки ідеологом, але й творцем концепції Української революції. В її підставі лежала ідея відновлення української державності, першим кроком чого було поступове розширення національно-територіальної автономії в складі демократичної Росії. На думку В. Солдатенка, концепції голови ЦР було властиве органічне поєднання національних і соціальних завдань, що вважалося ключовою умовою досягнення головної мети [16].

Не оминув своєю увагою 130-ліття М. Грушевського й інший реномований український науковий часопис «Архіви України», що відповідно до своєї специфіки окреслив дослідникам перспективи джерельного збагачення проблеми «Грушевський-політик». Відтак історіографи дізналися про евристичний потенціал колекцій ЦДІАК (І. Гирич), ЦДІАЛ (О. Мартиненко та Г. Сварник), ЦДАВОУ (Р. Пиріг), ЦДАВОВ (О. Щусь), ДА СБУ (В. Пристайко, Ю. Шаповал), одеських бібліотек та архівів (В. Хмарський та Л. Белоусова), Інституту рукописів НБУ ім. В. Вернадського (С. Кіржаєв), російських інституцій (Г. Папакін, С. Білокінь та І. Пасько). Їхні розвідки помітно інтенсифікували археографічні пошуки в наступні роки.

Історіографічні спостереження й джерельні підказки щойно згаданих грушевськознавців стали своєрідними орієнтирами для дослідників суспільно-політичного служіння Великого Українця наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. Нову якість історіографічного дискурсу віддзеркалили перші спроби панорамного відтворення життєпису М. Грушевського. Так, Ю. Шаповал та І. Верба відвели добі перебування вченого на чолі парламенту відродженої України об'ємний розділ [17, с. 147–190]. Спираючись на потужну історіографічну традицію й феноменально зрослий джерельний масив, дослідники деконструювали низку стереотипів міжвоєнної і діаспорної публіцистики (приміром, про фатальність висунення саме кандидатури історика на голову ЦР) й запропонували оригінальне бачення як поодиноких сюжетів, так і загальної картини перебування М. Грушевського на політичному Олімпі.

В один рік зі щойно обговорюваною монографією київських науковців вийшла й знана реконструкція інтелектуальної біографії М. Грушевського авторства С. Плохія. При розгляді періоду головування вченого в ЦР він пріоритезував низку сюжетів. Передусім, українсько-американський науковець звернувся до вагомості інтенсивної освідмлюючої праці голови парламенту, яку деякі дослідники легковажили, називаючи марнуванням часу й відволіканням від суто політичної праці. Сучасний історіограф наголошує, що саме численні науково-популярні й публіцистичні тексти М. Грушевського, що виходили багатотисячними накладками, допомагали наддніпрянцям позбутися

комплексу «малоросійства» і стати свідомими українцями, а також пояснювали сусідам нашого народу феномен модерного українства.

Поряд із цим, С. Плохій звернувся до осмислення маргіналізованої раніше проблеми національної політики голови ЦР. Як відомо, попередні дослідники фокусувалися винятково на осмисленні домінуючих російського й польського чинників. Натомість, сучасний історіограф звернув увагу на вагомість побудови Грушевським-головою рівноправного діалогу з єврейською громадою Наддніпрянщини. На його аргументоване переконання, власне завдяки налагодженій істориком ефективній співпраці між єврейськими соціалістами й представниками українського руху, єврейська громада краю в той час не зазнала погромів, як це було в інших підросійських регіонах [18, с. 92].

Цікавою є й спроба підведення С. Плохієм балансу державотворчої праці голови ЦР. В цьому плані він наголошує на визначальності внеску М. Грушевського у формуванні незалежницької політики українського парламенту. Це було нелегко, наголошує сучасний історіограф, позаяк самому історик довелось пройти ментально некомфортну для нього особистісну еволюцію й позбутися федералістських ілюзій зразка українських діячів XIX ст. Ба більше, саме під проводом голови ЦР його співробітникам вдалось захопити незалежницькими гаслами наддніпрянську громаду. Тож протягом короткого періоду, твердить гарвардський професор, ЦР стрімко переформатувала українську політичну сцену, а відтак і політичну сцену колишньої метрополії [18, с. 83].

Я. Малик також відвів розлогий розділ періоду головування М. Грушевського у ЦР в присвяченій реконструкції його життєпису монографії [19, с. 39–76]. Як і його попередники, він наголосив на безальтернативності лідерства визначного історика на початковому етапі революційних процесів. Далі історіограф докладно зосередився на зусиллях голови ЦР з розширення і зміцнення авторитету очолюваного ним органу. Дослідник аргументовано доводить, що М. Грушевському вдалось здавалось неможливе – об'єднати різновікових українських діячів багатьох партійних орієнтацій справою утвердження й розширення політичної суб'єктності. На цьому шляху було чимало перешкод, насамперед з боку Тимчасового уряду, вказує львівський учений, однак голові ЦР завжди вдавалось балансувати на межі між омріяним і можливим й послідовно збільшувати впливовість ЦР.

Втім агресія більшовиків зупинила цей еволюційний процес інституційного становлення української демократії. В охопленому пожежами Києві, твердить Я. Малик, згоріли й федералістські симпатії М. Грушевського. В нових умовах він був змушений шукати опори на зовнішні сили. Львівський дослідник змальовує укладання Брестського миру як особистий дипломатичний здобуток голови ЦР, адже він фактично спрямовував роботу української делегації. Втім, вартість збереження молоді державності виявилася непомірною, позаяк союзники в короткому часі перетворилися на окупантів. В цих умовах, твердить Я. Малик, М. Грушевський зосереджується на осмисленні тогочасних реалій, що отримало відображення в його політичному заповіті «На порозі Нової України». З'ясовуючи ключові сенси цієї праці, львівський історіограф спеціально фокусується на сюжетах, присвячених проблемі створення українського війська. На переконання сучасного вченого, викладені автором думки однозначно спростовують поширені в діаспорному українознавстві стереотипи про начебто пацифізм Грушевського-політика.

Проаналізовані вище спостереження стали джерельними й проблемно-тематичними орієнтирами для дослідників першої чверті нашого століття. Так, з огляду на чималу дискусійність протягом цілого XX ст., чимало уваги було відведено осмисленню еволюції федералістських ідей М. Грушевського в роки революційного зриву. Вперше комплексно до цієї проблеми підійшов Р. Пиріг [8]. Він окреслив найпопулярніші інтерпретативні моделі й вказав на необхідність спеціального аналізу згаданого сюжету ідеології голови ЦР. На переконання сучасного дослідника, еволюція федералістичних поглядів голови ЦР має аналізуватися в контексті панорамного осмислення його світоглядних переконань (соціалістичних цінностей, переконаності в світову революцію, залюбування в радянських формах народоправства тощо). Відтак київський дослідник вказує на поступово визріваюче розуміння вченого в неможливості співжиття з «червоною» чи «білою» Росією. Але це зовсім не означало відмову історика від федералістських гасел, позаяк він невтомно конструює нові федеративні моделі (приміром, «народів Чорного моря»), що мають кінцевою метою світову федерацію. Опрацьовуючи широке коло джерел (публіцистику, державні акти, мемуари та ін.), Р. Пиріг схиляється до аргументованого переконання про те, що в риторичі М. Грушевського федерація набуває всіх змістовних рис конфедерації і саме так повинна інтерпретуватися дослідниками. Це усвідомлення, підсумовує Р. Пиріг, остаточно знімає позірний конфлікт між федералістичними й незалежницькими гаслами в революційній публіцистиці голови ЦР.

Найповніше на сьогодні еволюцію федералістичних поглядів М. Грушевського протягом революційних років у низці статей проаналізував Г. Корольов. Він наголосив, що автономістичні ідеї голови ЦР були відбиттям його дихотомного світогляду, сформованого на ґрунті співіснування російського й українського менталітетів та тенденцій тогоденного суспільного розвитку. Подібні переконання мали й більшість інших діячів ЦР, отже й вони вважали федералізм ефективним інструментом управління у великих державах і засобом подолання бюрократичного централізму. Відтак, твердить сучасний історіограф, федералістські переконання М. Грушевського органічно лягли в основу ідеології й практики діяльності ЦР й визначили тенденції українського визвольного руху від автономії до самостійності [9–10].

Чи не найбільше на сьогодні написано про революційну публіцистику М. Грушевського, яка на одностайне переконання сучасних історіографів ефективно модернізувала свідомість наддніпрянських українців. Таке зацікавлення інтенсифікувала неодноразова публікація текстів історика 1917–1921 рр., включаючи сюди й фундаментальне академічне перевидання в 50-томному зібранні. Найбільш масштабно до феномену революційних громадських виступів голови ЦР підійшов уже згадуваний В. Верстюк. В низці публікацій він всебічно з'ясував мотивацію публіцистики М. Грушевського, її ідейні засади і проблематику, а також впливовість на розбурхане крахом царату суспільство. Сучасний дослідник наголосив, що голова ЦР надавав першорядного значення становленню українських мас-медіа. Так, за його діяльної участі й підтримки почали виходити «Вісті з Української Центральної Ради», «Нова рада», «Робітнича газета» й «Народня воля». Саме вони стали трибунами звернення М. Грушевського до революційного українства. Використовуючи потужний медійний ресурс, вказує київський історіограф, голова ЦР невтомно заповнював шпальта цих пресодруків своїми різноматичними дописами на злобу дня.

Видавані масовими накладом ці тексти, вказує В. Верстюк, водночас виконували дві головні функції. Насамперед, вони були зрозумілими для читачів з будь-яким освітнім цензом агітаційно-пропагандистськими матеріалами, що їх вивчення сприяло динамічному національному освідомленню. Інша функція громадських дописів М. Грушевського виходила з потреби створення ідейно-політичних засад, визначення актуальних завдань й окреслення перспектив поступу українського національно-визвольного руху [7, с. 15].

Згадана вище публікація революційної публіцистики М. Грушевського в академічному зібранні його творів стимулювала глибоке опрацювання її ключових сюжетів і сенсів. Приміром, доволі повно на сьогодні досліджено селянознавчий сюжет громадських дописів голови ЦР [20]. В найактуальнішій спробі аналізу селянознавчих текстів визначного історика революційної доби В. Тельвак і С. Корновенко [21–22] виокремили низку функцій, які вони виконували серед широких кіл наддніпрянської спільноти. Серед домінуючих сучасні дослідники назвали інформаційну, ідейно-виховну та мобілізаційну. Визначальним, на переконання історіографів, було те, що ключові завдання українського руху М. Грушевський артикулював цілком серйозним тоном, принципово уникаючи властивого селянським виданням імперської доби дидактизму й навіть псевдоінтелігентської зверхності. Ба більше, історик свідомо конструював свої тексти у винятково діалогічному дискурсі, радячись зі своїм мудрим читачем стосовно екзистенційних для народу викликів. Завдяки такому партнерськи сконструйованому спілкуванню, висновують В. Тельвак і С. Корновенко, звернення голови ЦР до масового українця мали чималу ефективність, адже сприяли динамічному зростанню політичної культури в селянському середовищі.

Найбільш актуальне комплексне звернення до революційної публіцистики М. Грушевського належить І. Гиричу [23]. В розлогій передмові до вибраних громадських дописів голови ЦР за 1917–1918 рр. авторитетний історіограф фактично підсумував тривалий досвід їх осмислення. Київський дослідник у своєму аналізі зосередився на наступних ключових сюжетах текстів визначного історика того буремного часу: геополітика й московська орієнтація, утвердження ментального українства, український європоцентризм і межовий характер цивілізації, російсько-українські та інші міжнаціональні стосунки всередині країни, федералізм як перша стадія самостійності, розбудова української держави як самоврядна ініціатива суспільства та культура (духовність, освіта і наука) як головна підстава Великої України. Важливо, що ці проблеми І. Гирич аналізує не тільки у контексті пошуків охопленого революційними настроями суспільства, але й влучно проводить паралелі з сьогоденними викликами, що їх перед українством поставила російська агресія. З огляду на це, аргументовано підсумовує київський дослідник, чимало сенсів публіцистики М. Грушевського надалі зберігають свою актуальність і варті нового прочитання.

Інтенсивна пошукова й публікаторська праця уможливили переосмислення й актуалізацію низки маргіналізованих у закордонному українознавстві сюжетів. Серед іншого, дослідники

звернулися до стереотипізованої діаспорними інтелектуалами проблеми характеру й динаміки співпраці М. Грушевського з чоловічою революційною силою Українською партією соціалістів-революціонерів. Найзмістовніше її В. Хоменко. В низці статей [24–25] він на широкій джерельній базі (епістолярій, мемуари, публіцистика, інституційна документація тощо) ретельно з'ясував чи не найбільш дискутовану й міфологізовану проблему в грушевськознавстві – чи був голова ЦР офіційним членом партії. У підсумку проведеної роботи сучасний історіограф переконливо довів, що із московського заслання М. Грушевський повертався як член і лідер ТУП. Втім, невдовзі він усвідомив, що його однопартійці вочевидь недооцінюють важливість історичного моменту, позаяк і далі виставляють здебільшого культурницькі гасла. Відтак, зрозумівши реальність виклики національної революції, він вирішив відійти від колишніх однодумців і все щільніше нав'язував контакти зі значно молодшими за віком лідерами УПСР. В. Хоменко довів, що це сталося внаслідок подібності тогочасних поглядів голови ЦР і програмних засад цієї партії. Втім, як це на багатьох прикладах аргументовано показав історіограф, визначний історик хоча й став одним із лідерів УПСР, в часи головування в парламенті офіційно не взяв членський квиток. Причиною цього було його виправдане бажання залишатися лідером цілого національного руху, а не лише його хоча й найбільш авторитетного, але тільки партійного відламу. Розуміли це й члени УПСР, адже допускали голову ЦР до партійних дискусій і охоче друкували публіцистику М. Грушевського в партійній пресі.

Ще один невідомий раніше сюжет біографії Грушевського-політика дослідила С. Панькова. Актуалізовані джерела уможливили їй здійснити спеціальну реконструкцію останнього засідання ЦР. Осмислюючи період німецького перебування у Києві, дослідниця вказала на зростаючий конфлікт між демократично обраною владою й псевдо-союзниками. В публічну площину ці непорозуміння вилилися 28 квітня 1918 р., коли німецький загін увірвався на засідання ЦР і самовільно заарештував декількох його членів, зробивши також обшуки у багатьох посадовців, втім і в голови парламенту. Наступного ж дня ЦР провела своє останнє засідання, ухваливши символічний для українства документ – Конституцію УНР. Поряд із цією загальнознаною інформацією, С. Панькова вперше вказала на достатню джерельну базу для висновку, що в дійсності останнє зібрання ЦР відбула в ніч проти 30 квітня 1918 р. На цьому засіданні нібито обговорювалася реакція парламенту на державний переворот. Втім, вказує київська дослідниця, докладнішої інформації про це засідання наразі віднайти не вдалося, що має стимулювати подальший дослідницький пошук [26].

Зрештою, в сучасній історіографії було остаточно деконструйовано популярний в публіцистиці ХХ ст. стереотип про Грушевського-президента. Більшість материкових дослідників вказували на формальну неможливість реальності цього міфу, позаяк конституція УНР не передбачала такої посадової номенклатури. Найбільш же масштабно до цієї проблеми підійшов Павло Усенко [27]. В своїй брошурі він докладно й аргументовано реконструював витoki міфу про «президентство» М. Грушевського, вказуючи на його вагоме репутаційне значення для західних українців протягом другої половини ХХ ст.. Далі київський учений ретельно проаналізував прийняту на останньому засіданні ЦР Конституцію УНР і довів правову неможливість згаданого міфу, позаяк у «Статуті про державний устрій, права і вольності Української Народної Республіки» не згадувалася посада президента, а сам тип держави визначався як парламентська республіка.

Наведені вище джерельні й інтерпретативні здобутки в осмисленні теми «Грушевський – голова ЦР» отримали узагальнення в наймасштабнішій на сьогодні спробі інтелектуальної біографії визначного вченого авторства Р. Пирога та В. Тельвака. Знані історіографи в розлозі розділі [28, с. 271–354; 29, с. 267–349] послідовно відтворили процес перетворення московського бранця на загальнонаціонального лідера. На аргументоване переконання дослідників, саме завдяки політичній досвідченості М. Грушевського очолювана ним ЦР з неформального осередку київських українців перетворилася на авторитетний орган, який модерував широкий спектр проблем життя мешканців підросійських губерній. Чимало уваги автори монографії відводять еволюції ідейних настанов самого вченого під впливом революційної динаміки й наголошують на чіткому розумінні ним необхідності здобуття політичної суб'єктності. Вимушену кооперацію з німцями Р. Пиріг і В. Тельвак атестують як особисту трагедію М. Грушевського, адже ворожа українству преса ще від початку ХХ ст. таврувала його як «німецького агента». Сучасні історіографи доводять неунікненність конфлікту голови ЦР із союзниками, які в короткому часі перетворилися на окупантів, позаяк його послідовна демократичність все помітніше дисонувала з автократичною політичною культурою нових господарів Наддніпрянщини. Тож і падіння ЦР було тільки питанням часу.

Зрештою, чимало на сьогодні написано стосовно рецепції суспільно-політичної діяльності М. Грушевського в роки Української революції. Наймасштабніше цю проблему в низці різнопланових публікацій дослідив В. Тельвак [30–41]. Вперше віднайшовши й актуалізувавши різнопланові джерела, дрогобицький історіограф переконливо показав насиченість звернення тогоденного українства до спроб М. Грушевського осмислити виклики революційної доби. Це звернення проявило існування низки оціночних підходів, творці яких по різному підходили до гасел українського демократичного руху, що його ідеологом був голова ЦР. У цьому плані В. Тельвак виокремив найбільш прихильну до ідей очільника парламенту республіканську течію (Л. Бурчак та В. Дубровський), більш скептичні оцінки українських консерваторів з обох боків Збруча (С. Чикаленко й І. Крип'якевич), а також виразно критичну візію носіїв малоросійської ідентичності (І. Линниченко). Під впливом першої з цих оцінок перебувала зацікавлена феноменом революційного українства чеська й німецька демократична публіцистика. Найбільш негативно, довів сучасний історіограф, до суспільно-політичної публіцистики М. Грушевського поставилися представники всього партійного спектру російської інтелігенції, що продукували винятково імперські наративи про «українську зраду слов'янської єдності» [32]. Незважаючи на це оціночне різноголосся, підсумовує В. Тельвак, саме протягом 1917–1918 рр. в суспільній свідомості українців утвердився образ «батька Грушевського» як лідера нації, який повернув їй історичну пам'ять і у відповідальний момент став біля державного керма.

Висновки. Підсумовуючи процес сучасного осмислення суспільно-політичної діяльності М. Грушевського в роки Української революції, відзначимо чималу інтенсивність історіографічного зацікавлення згаданою проблемою. У підсумку на сьогодні маємо доволі змістовні реконструкції проблем законодавчої праці голови ЦР, його суспільно-політичної публіцистики, специфіки геополітичного моделювання історика, участі вченого у партійному будівництві, його дипломатичної вправності у взаєминах із імперським центром та ін. Ознакою доброї дисциплінарної «кондиції» суспільно-політичної грушевськіани є й спроби дедалі складніших в сюжетному плані портретів Грушевського-політика. Разом із тим, згадані історіографічні здобутки уможливають виявити перспективи подальшого осмислення феномену Грушевського-голови ЦР. Так, бракує компаративних студій над державотворчими проектами голови ЦР та його визначних співробітників по парламенту. На початковому етапі фактично перебуває й справа зі з'ясування особливостей рецепції спадщини Грушевського-політика. Заповнення цих та інших лакун дозволить нам підійти до реалізації запитаної громадськістю масштабної студії про національне служіння визначного вченого в часи ЦР.

Список літератури

1. Пиріг Р. Грушевськознавство: стан та перспективи розвитку. *Український історичний журнал*. 1996. № 5. С. 71–83.
2. Тельвак В. В., Тельвак В. П. Сучасне грушевськознавство: здобутки, втрати, перспективи. *Український історичний журнал*. 2021. № 5. С. 4–16.
3. Тельвак В. Грушевськіана на сторінках «Українського історичного журналу» (1991–2010 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*. 2012. Вип. 22. С. 483–498.
4. Тельвак В. Грушевськіана Руслана Пирога. *Архіви України*. 2011. № 2–3. С. 290–298.
5. Тельвак В. Грушевськознавство: методологічні проблеми поступу. *Краєзнавство*. 2010. № 3. С. 29–35.
6. Верстюк В. М. С. Грушевський у перший період діяльності Центральної Ради. *Український історичний журнал*. 1996. № 5. С. 37–50.
7. Верстюк В. Михайло Грушевський – лідер та ідеолог Центральної Ради. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр.* 2017. Вип. 12. С. 5–29.
8. Пиріг Р. Ідея федералізму в державницькій концепції М. Грушевського. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2005. Т. 13. С. 188–191.
9. Корольов Г. «Відложивши федерування...»: Михайло Грушевський у контексті державницької політики Центральної Ради. *Гілея*. 2009. Вип. 20. С. 43–49.
10. Корольов Г. Трансформація федералістської концепції М. Грушевського в роки еміграції (1919–1924). *Історичний журнал*. 2009. № 2. С. 64–70.
11. Тельвак В. Громадсько-політична діяльність Михайла Грушевського в Галичині в оцінках сучасників. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F. Lublin*, 2016. Vol. LXXI. S. 65–88.
12. Тельвак В. Вивчення історико-теоретичної спадщини Михайла Грушевського в історіографії української діаспори (1939–1990 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2000. Вип. 35–36. С. 354–366.
13. Тельвак В. Монографічна грушевськіана: спроба узагальнення. *Гуржіївські історичні читання*. 2013. Вип. 6. С. 104–107.
14. Telwak W. Monograficzne hruszewskiana: próba uogólnienia. *Sensus Historiae*. 2013. Вип. XII. С. 129–136.
15. Мартиняк М., Присяжна Б. (ред.). Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції. Львів, 1994. 350 с.
16. Солдатенко В. Внесок М. С. Грушевського в концепцію української революції. *Український історичний журнал*. 1996. № 5. С. 3–27.

17. Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський. Київ: Альтернативи, 2005. 351 с.
18. Плохий С. Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського. Київ: Критика, 2011. 599 с.
19. Малик Я. Михайло Грушевський: війна, революція, еміграція. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. 172 с.
20. Дудка В. Михайло Грушевський про роль селянства в українській національно-демократичній революції. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2008. Вип. 50. С. 12–16.
21. Тельвак В. «Все чисто – і свобода, і революція, і воля України залежить від того, чим буде наше селянство»: аграристський дискурс публіцистики Михайла Грушевського. *Symposium historiographicum Czercasiensium – Черкаський історіографічний симпозіум*. 2021. Т. III. С. 203–223.
22. Тельвак В., Корновенко С. «Тільки в селянстві лежить будучина українського відродження»: аграристський дискурс революційної публіцистики Михайла Грушевського. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія*. 2021. Вип. 37. С. 74–83.
23. Гирич І. Михайло Грушевський: публіцистика української революції (1917–1919). *Грушевський М. Повороту не буде! Соціально-політичні праці 1917–1918 рр.* Харків: Видавець Савчук О. О., 2015. С. 9–44.
24. Хоменко В. Михайло Грушевський і Українська партія соціалістів-революціонерів: інформаційний потенціал архівних документів партії. *Архіви України*. 2018. № 2–3. С. 157–166.
25. Хоменко В. Між Товариством українських поступовців та Українською партією соціалістів-революціонерів: політичний вибір Михайла Грушевського. *Сумський історико-архівний журнал*. 2017. № 28. С. 70–79.
26. Панькова С. Останнє засідання Української Центральної Ради: коли, чому і чи все ми про нього знаємо? URL: <https://immh.kyiv.ua/ua/ostannye-zasidannya-ukrayinskyi-tsentralnoyi-radi>.
27. Усенко П. Чи був Михайло Грушевський президентом України? (Від історії національних катастроф – до катастрофи національної історії). Київ: Нора-друк, 2003. 100 с.
28. Пиріг Р., Тельвак В. Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 572 с.
29. Пиріг Р., Тельвак В. Михайло Грушевський: біографічний нарис. Київ: Либідь, 2016. 576 с.
30. Тельвак В. Наукова діяльність Михайла Грушевського в дискусіях революційної доби. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2007. Вип. 100. С. 27–39.
31. Тельвак В. Добрий історик, але поганий політик: рецепція творчої спадщини Михайла Грушевського після 1914 року. *Scriptorium nostrum*. 2015. № 1–2. С. 35–64.
32. Тельвак В. «Єресиарх українського руху» (рецепція творчої спадщини М. Грушевського в російському правомонархічному середовищі першої третини ХХ ст.). *Історіографічні дослідження в Україні*. 2010. Вип. 20. С. 131–154.
33. Тельвак В. Дослідження рецепції творчої спадщини Михайла Грушевського в історіографії української діаспори (40–80-ті роки). *Студії з історії Української революції 1917–1921 років*. 2011. Вип. 5. С. 72–82.
34. Тельвак В., Сабінський М. «Бої за Грушевського»: доба Української революції в дискусіях діаспорних інтелектуалів повсюдного двадцятиліття. *Eminak*. 2022. № 1. С. 100–109.
35. Тельвак В. Життєвий і творчий шлях М. Грушевського в ювілейних оцінках 1926 р. *Український історичний журнал*. 2008. № 6. С. 111–125.
36. Тельвак В. Михайло Грушевський та Олександр Барвінський на тлі українського руху кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. *Записки НТШ. Праці Історично-філософської секції*. 2017. Т. ССLXX. С. 82–102.
37. Тельвак В. Постать Михайла Грушевського в польській історіографії (кінець ХІХ – ХХ ст.). *Український історичний журнал*. 2006. № 5. С. 67–82.
38. Тельвак В., Курилин К., Тельвак В. Постать Михайла Грушевського в рецептивному дзеркалі «Діла» 1914–1930-х рр. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2026. № 1. С. 120–140.
39. Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ століття). Київ: Дрогобич, 2008. 494 с.
40. Тельвак В. Постать Михайла Грушевського в історіографії Центрально-Східної Європи (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ ст.). Дрогобич, 2012. 169 с.
41. Тельвак В. П'ять ювілеїв Михайла Грушевського. *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 4–50.

References

1. Pyrig, R. (1996). Hrushevsky studies: status and development prospects. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical magazine]*, 5, 71–83 [in Ukrainian].
2. Telvak, V. V., Telvak, V. P. (2021). Modern Hrushevsky studies: gains, losses, prospects. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical magazine]*, 5, 4–16 [in Ukrainian].
3. Telvak, V. (2012). Hrushevskiana on the pages of the “Ukrainian Historical Journal” (1991–2010). *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini [Historiographic research in Ukraine]*, 22, 483–498 [in Ukrainian].
4. Telvak, V. (2011). Hrushevskiana Ruslan Pirog. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 2–3, 290–298 [in Ukrainian].
5. Telvak, V. (2010). Hrushevsky studies: methodological problems of progress. *Kraieznavstvo [Local history]*, 3, 29–35 [in Ukrainian].
6. Verstyuk, V. (1996). M. S. Hrushevsky in the first period of the Central Rada's activity. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical magazine]*, 5, 37–50 [in Ukrainian].
7. Verstyuk, V. (2017). Mykhailo Hrushevsky – leader and ideologist of the Central Rada. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. [Problems of studying the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921]*, 12, 5–29 [in Ukrainian].
8. Pyrih, R. (2005). The idea of federalism in the state-building concept of M. Hrushevsky. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva [Studies in archival science and document science]*, 13, 188–191 [in Ukrainian].
9. Korolev, G. O. (2009). “Postponing federation...”: Mykhailo Hrushevsky in the context of the state-building policy of the Central Rada. *Gileya*, 20, 43–49 [in Ukrainian].
10. Korolev, G. (2009). Transformation of the federalist concept of M. Hrushevsky during the years of emigration (1919–1924). *Istorychnyi zhurnal [Historical Journal]*, 2, 64–70 [in Ukrainian].

11. Telvak, V. (2016). Social and political activities of Mykhailo Hrushevskiy in Galicia in the assessment of contemporaries. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, LXXI*, 65–88 [in Ukrainian].
12. Telvak, V. (2000). Study of the historical and theoretical heritage of Mykhailo Hrushevskiy in the historiography of the Ukrainian diaspora (1939–1990). *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorichna [Bulletin of Lviv University. The historical series]*, 35–36, 354–366 [in Ukrainian].
13. Telvak, V. (2013). Monographic Hrushevskiana: an attempt at generalization. *Hurzhiivski istorichni chytannia [Gurzhi's historical readings]*, 6, 104–107 [in Ukrainian].
14. Telwak, V. (2013). Monograficzne hrushevskiana: próba uogólnienia. *Sensus Historiae*, XII, 129–136. [in Polish].
15. Martyniak, M., Prysyazhna, B. (eds.). (1994). Mykhailo Hrushevsky and Western Ukraine. Reports and announcements of the scientific conference. Lviv [in Ukrainian].
16. Soldatenko, V. (1996). The contribution of M. S. Hrushevsky to the concept of the Ukrainian revolution. *Ukrainskyi istorichnyi zhurnal [Ukrainian historical magazine]*, 5, 3–27 [in Ukrainian].
17. Shapoval, Yu., Verba, I. (2005). *Mykhailo Hrushevskiy*. Kyiv [in Ukrainian].
18. Plohiy, S. (2011). Great redistribution. The unusual story of Mykhailo Hrushevskiy. Kyiv [in Ukrainian].
19. Maluk, Ya. (2011). Mykhailo Hrushevsky: war, revolution, emigration. Lviv [in Ukrainian].
20. Dudka, V. (2008). Mykhailo Hrushevsky on the role of the peasantry in the Ukrainian national-democratic revolution. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii Istorychni nauky [Bulletin of the Cherkasy University. Historical Sciences Series]*, 50, 12–16 [in Ukrainian].
21. Telvak, V. (2021). “Everything is clear – both freedom, and revolution, and the will of Ukraine depend on what our peasantry will be”: the agrarian discourse of Mykhailo Hrushevsky’s journalism. *Symposium historiographicum Czerkasensium – Cherkasy Historiographic Symposium, III*, 203–223 [in Ukrainian].
22. Telvak, V., Kornovenko, S. (2021). “Only in the Peasants Lies the Future of Ukrainian Revival”: Agrarian Discourse of Revolutionary Journalism by Mykhailo Hrushevsky. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. M. Kotsiubynskoho. Serii: Istoria [Scientific Notes of M. Kotsiubynsky Vinnytsia State Pedagogical University. Series: History]*, 37, 74–83 [in Ukrainian].
23. Hyrych, I. (2015). Mykhailo Hrushevsky: Journalism of the Ukrainian Revolution (1917–1919). *M. Hrushevsky There Will Be No Turn! Socio-Political Works of 1917–1918*, 9–44. Kharkiv [in Ukrainian].
24. Khomenko, V. (2018). Mykhailo Hrushevsky and the Ukrainian Party of Socialist Revolutionaries: Information Potential of the Party’s Archival Documents. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 2–3, 157–166 [in Ukrainian].
25. Khomenko, V. (2017). Between the Society of Ukrainian Progressives and the Ukrainian Party of Socialist Revolutionaries: the political choice of Mykhailo Hrushevsky. *Sumskyi istoriko-arkhivnyi zhurnal [Sumy Historical and Archival Journal]*, XXVIII, 70–79 [in Ukrainian].
26. Pankova, S. (2018). The last meeting of the Ukrainian Central Rada: when, why and do we know everything about it? Retrieved from: <https://imh.kyiv.ua/ua/ostannye-zasidannya-ukrayinskoyi-tsentralnoyi-radi> [in Ukrainian].
27. Usenko, P. (2003). Was Mykhailo Hrushevsky the president of Ukraine? (From the history of national catastrophes - to the catastrophe of national history). Kyiv [in Ukrainian].
28. Pyrig, R., Telvak, V. (2021). Mykhailo Hrushevskiy: biography against the background of the times. Kherson [in Ukrainian].
29. Pyrig, R., Telvak, V. (2016). Mykhailo Hrushevskiy: biographical essay. Kyiv [in Ukrainian].
30. Telvak, V. (2007). Scientific activity of Mykhailo Hrushevsky in discussions of the revolutionary era. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii Istorychni nauky [Bulletin of the Cherkasy University. Historical Sciences Series]*, 100, 27–39 [in Ukrainian].
31. Telvak, V. (2010). “Heresiarch of the Ukrainian movement” (reception of the creative heritage of M. Hrushevsky in the Russian legal-monarchist environment of the first third of the 20th century). *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini [Historiographic research in Ukraine]*, 20, 131–154 [in Ukrainian].
32. Telvak, V. (2015). “A good historian, but a bad politician”: the reception of the creative heritage of Mykhailo Hrushevskiy after 1914. *Scriptorium nostrum*, 1–2, 35–64 [in Ukrainian].
33. Telvak, V. (2011). Study of the reception of Mykhailo Hrushevskiy’s creative heritage in the historiography of the Ukrainian diaspora (40s–80s). *Studii z istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv [Studies on the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921]*, 5, 72–82 [in Ukrainian].
34. Telvak, V., Sabinskyi, M. (2022). “Battles for Hrushevskiy”: the era of the Ukrainian revolution in the discussions of diaspora intellectuals of the post-war twenty years. *Eminak*, 1, 100–109 [in Ukrainian].
35. Telvak, V. (2008). The life and creative path of M. Hrushevskiy in the jubilee evaluations of 1926. *Ukrainskyi istorichnyi zhurnal [Ukrainian historical magazine]*, 6, 111–125 [in Ukrainian].
36. Telvak, V. (2017). Mykhailo Hrushevskiy and Oleksandr Barvinskyi against the background of the Ukrainian movement of the end of the 19th – the first third of the 20th century. *Zapysky NTSh. Pratsi Istorychno-filosofskoi sekcii [Notes of NTSH. Proceedings of the Historical and Philosophical Section]*, CCLXX, 82–102 [in Ukrainian].
37. Telvak, V. (2006). The figure of Mykhailo Hrushevskiy in Polish historiography (late 19th – 20th centuries). *Ukrainskyi istorichnyi zhurnal [Ukrainian historical magazine]*, 5, 67–82 [in Ukrainian].
38. Telvak, V., Kurylyshyn, K., Telvak, V. (2026). The figure of Mykhailo Hrushevsky in the receptive mirror of “Dila” of 1914–1930s. *Rukopysna ta knyzhкова spadshchyna Ukrainy [Manuscript and book heritage of Ukraine]*, 1, 120–140 [in Ukrainian].
39. Telvak, V. (2008). The creative heritage of Mykhailo Hrushevskiy in the estimation of contemporaries (end of the 19th – 30s of the 20th century). Kyiv; Drohobych [in Ukrainian].
40. Telvak, V. (2012). The figure of Mykhailo Hrushevskiy in the historiography of Central-Eastern Europe (end of the 19th – 30s of the 20th century). Drohobych [in Ukrainian].
41. Telvak, V. (2016). Five anniversaries of Mykhailo Hrushevsky. *Ukrainskyi istorichnyi zhurnal [Ukrainian historical magazine]*, 2, 4–50 [in Ukrainian].